

Zmago Šmitek
Primerjalni vidiki slovenskega ljudskega izročila o Atili

Poskus motivne klasifikacije in primerjalne analize slovenskega izročila o Atili in Hunih je pokazal navzočnost nekaterih splošno evropskih obrazcev, pa tudi posamezne izvirne prvine. Ugotovljeni so bili vplivi sosednjih območij, zlasti nemškega in italijanskega, in sorodnost z izročilom sosednje Hrvaške. V dobršni meri gre za variante, ki se zgledujejo po srednjeveški germanski, romanski in bizantinsko-grški literaturi. Postavljena je bila hipoteza o mitološkem izvoru izročila o Atilovem grobu in zavrnjena trditev, da so motiv pokopa v treh kovinskih krstah prinesli v Evropo šele Madžari.

While attempting to classify by motives and comparative analysis the Slovene beliefs on Attila and the Huns, the author found similarities with neighboring Europe and some specifically Slovene ones. He points to the influence of German and Italian countries, and to the similar tradition of Croatia. For the most part, those are variants patterned after medieval German, Roman and Greco-Byzantine literature. The author advances the hypothesis about the mythological source of the legend about Attila's tomb and rejects the claim that the motive of burial in three metal coffins was first brought to Europe by the Hungarians.

V evropskem imaginativnem repertoarju si je Atila pridobil mesto, ki ga je mogoče primerjati le še s ciklusom Aleksandrovega pohoda na Vzhod. Zakaj so sodobniki povezali v številne motivne konstelacije prav hunska stepska plemena, čeprav so prej in tudi še pozneje vdiralala barbarska ljudstva v krščanski svet, lahko le domnevamo. Gotovo pa so morali obstajati za to močni čustveni in miselni vzgibi, ki so ohranili svojo dinamiko vse do danes. Nedvomno je bil osnovni vzorec mišljenja in doživljanja dualističen, razpet med poloma fascinacije s tujim ter nenavadnim in strahu pred njegovo destruktivnostjo.

Vesti o Hunih, ki so prihajale v zahodno rimsko cesarstvo v prvih desetletjih 5. stoletja, niso prikrivale njihove grozljive surovosti. Huni so tedaj živeli še v zavezništvu

z Rimljani, zato je bil tu in tam omenjen tudi njihov vojaški duh (kult meča pri Priskusu), junaštvo in širokopoteznost. Sveti Hieronim je leta 403 celó pisal, da se Huni učijo Psalter in da se mrzle skitske stepe ogrevajo od ognja vere¹. Nekatera hunska plemena so se v približno istem času naselila ob rimskem *limesu* in v Panoniji. Rimljani so jih skušali porabiti zlasti kot jez proti naraščajoči moči Germanov. Ko je Atila v 40. letih prevzel oblast, združil vsa hunska plemena in uničujoče udaril proti vzhodnemu rimskemu cesarstvu, se je začela podoba Hunov pri zahodnih sosedih spreminjati v strah. Ta je svoj višek dosegel, ko je Atila leta 451 vdrl v Galijo in naslednje leto opleni Akvilejo.

Atilovo invazijo so povezovali z apokaliptičnimi prerokbami o Gogu in Magogu, v njegovem liku pa so videli posebljene vse zgodnejše in kasnejše rušilce rimskega imperija: Alarika, Odoakerja, Teoderika, Totilo in Albuina.² Tako so na Atilo prenesli tudi vzdevek *flagellum Dei*, ki ga je najprej sv. Avguštin nadel gotskemu voditelju Alariku po oplnitvi Rima leta 410.³ Nasprotujoče si sodbe o Atili zasledimo tudi v ustnem in literarnem izročilu germanskih ljudstev, pač glede na to, ali je bil njihov sovražnik ali zaveznik.

Bistvene razlike v karakterizaciji je mogoče opaziti še med italijanskimi in madžarskimi srednjeveškimi kronikami.

Atilov in hunski cikel v Evropi torej obsega zelo raznoliko folklorno in literarno ostalino, ki jo časovno, oblikovno in tematsko lahko razdelimo na naslednje skupine:

1. Poročila poznoantičnih in zgodnesrednjeveških avtorjev (4.-6. stol.: Ammianus Marcellinus, Priskus, Jordanes in drugi)

2. Starogermanske junaške sage, pesmi in epi, ki opisujejo dramatične trenutke vzhodnogermansko-hunskega sosedstva in izredna dejanja posameznikov. Besedila so bila večinoma zapisana med 12. in 15. stoletjem, nekatera pa tudi nekaj stoletij prej.

3. Srednjeveške latinske kronike, ki pogosto vsebujejo poglavja *Liber Gotborum* ali *Chronica Gotborum*, temelječa v glavnem na virih iz 4.-6. stoletja. Znane so tudi številne severnoitalijanske variante *Liber Attilae*, kjer je osrednja tema hunska zavzetje Akvileje in oplnitev Padske nižine. Čudežna rešitev nekaterih mest je predmet svetniških legend. Atila ima pomembno mesto še v madžarskih kronikah *Gesta Hunorum* in *Gesta Hungarorum*.

4. Povesti in romani o Atili, razširjeni v številnih tiskih od 16. stoletja dalje.

5. Ljudsko ustno izročilo o Atili in Hunih, razširjeno skoraj po vsej Evropi in po svojem izvoru zelo raznoliko: tu gre za predelave literarnih besedil (točke 1-4), za izvorno ustvarjalnost ali za kontaminacije z drugimi folklornimi motivi (npr. psoglavci).

V to splošno shemo se v poglobitnem vključuje tudi slovensko ljudsko izročilo o Atili. Njegova zanimivost ni le v tem, ker je prek ozemlja današnje Slovenije vodila Atilova pot v Italijo, temveč tudi v dejstvu, da so se na tem majhnem ozemlju mešali

¹ St. Jerome, *Select Letters*, prev. F. A. Wright, Loeb Classical Library, Vol. 262, London-Cambridge, Mass. 1933, str. 342-343.

² Mircea Popescu, *Attila*, *Zyklus der Märsche*, Bd. 1, Berlin-New York 1977, str. 956.

³ István Bóna, *Das Hunnen-Reich*, Stuttgart 1991, str. 132.

različni vplivi in se tako odpirajo možnosti primerjav s sosednjimi območji. Nekaj takšnih tipoloških povezav bomo skušali nakazati tudi v naši razpravi. S tem bi želeli aktualizirati slovensko folklorno gradivo o Atili, ki je mnogim tujim raziskovalcem povsem neznan. G. Vidossich je v začetku tega stoletja v Istri zapisoval le "leggende italiane"⁴, A. Brioni pa je konec dvajsetih let priznala, da "Malgrado tutte le mie ricerche non mi è stato possibile trovare una leggenda popolare slava vera e propria su Attila. Rimase egli dunque estraneo affatto a questi popoli?"⁵ Pionirsko delo na tem področju je opravil M. Matičetov, ki se je leta 1948 tudi sam lahko opiral le na skromno število zapisov.⁶ Njegov poznejši prispevek z enako tematiko pa je prav tako nekoliko okrnjen, saj se osredotoča na sorazmerno ozek repertoar motivov o Atili, ki jih je zapisal A. von Mailly.⁷

Atila nastopa na Slovenskem kot kralj Hunov ali Madžarov⁸, v današnjem hrvaškem delu Istre pa kot poveljnik Francozov, Grkov⁹ ali Slovanov.¹⁰ Te etnične opredelitve so že same po sebi dokaz nezanesljivosti "kolektivnega spomina", še bolj problematične pa postanejo, kadar so izrabljene v politične namene. Tako je M. Bošković-Stulli očitala tendencioznost Vidossichevi trditvi, da je v Istri nastalo izročilo o Atili šele v obdobju med 6. in 12. stoletjem, ko so se vrstili rušilni vpadi Slovanov in da "Questo gruppo di nuove tradizioni attira a sè il personaggio Attila, distruttore d'Aquileia, tanto più facilmente che le invasioni slave ne facevano rifiorire la memoria anche in Friuli."¹¹ To tezo je sprejela tudi A. Brioni in številni drugi avtorji, M. Bošković-Stulli pa jo je zavrnila z argumentom, da so "atributi, ki se pripisujejo Atilovemu liku v Istri starejši (...) od prihoda Slovanov in so bili dobro znani in živi prav v času hunskih vdorov v te kraje."¹² Dvomljiva ji je bila tudi avtentičnost nekaterih Vidossichevih zapisov o Atili, pri katerih je opazila "močno literarno obdelavo, versko didaktiko in eksaltirani stil slabe romantike."¹³

Ne bomo se spuščali v ugibanja, ali je spomin na Atilo v Istri vezan na morebitna hunska ali kakšna poznejša vojna pustošenja tega polotoka. Omenili bi le še neko drugo možnost zamenjave Atile in Hunov s Slovani. Znani sta namreč dve srednjeveški hrvaški verziji madžarske *Gesta Hunorum*, ki govorita o ustanovitvi gotsko-slovanske države v Dalmaciji pod vodstvom Totile, ki so ga pogosto zamenjevali z Atilo.¹⁴ Tudi Nicola da Casola v svoji poemi *La Guerra d' Attila* (2. pol. 14. stol.) imenuje Atilo

⁴ Giuseppe Vidossich, *Leggende d'Attila in Istria*, Estratto dalla Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis, Trieste 1910, str. 1023-1037.

⁵ Alma Brioni, *La leggenda di Attila con speciale riferimento all'Istria*, Studi Goriziani 1928, str. 66.

⁶ Milko Matičetov, *Attila fra Italiani, Croati e Sloveni*, *Ce fastu* 1948 (št. 5-6) — 1949 (št. 1-6), str. 116-121.

⁷ Milko Matičetov, *Note*, v: Anton von Mailly, *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*, Terza edizione ampliata, Edizione critica a cura di Milko Matičetov, Collana di testi e studi etnografici II., Gorizia 1989, str. 239-244.

⁸ Glej npr. Svoimir Klemenčič, *Od Atila, Štrekljeva zapuščina* 7/34, Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU.

⁹ Maja Bošković-Stulli, *Istarske narodne priče*, Institut za narodnu umjetnost-Zagreb, Narodno stvaralaštvo Istre, knj. 1, Zagreb 1959, str. 128-129 (št. 95, 99).

¹⁰ Vidossich, op. cit., str. 1036 (št. VIII).

¹¹ *Ibid.*, str. 1026.

¹² Bošković-Stulli, op. cit., str. 192.

¹³ *Ibid.*, str. 191.

¹⁴ Jakob Kelemina, *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum" (I-VII)*, *Etnolog* 1939, str. 25. Zamenjavo Atile s Totilo najdemo že pri Pavlu Diakonu, pozneje pa v italijanskih kronikah.

kralja Hunov in Dalmatov.¹⁵ Spomine na Atilo in Hune je nedvomno osvežil tudi prihod Avarov (hunskega ljudstva iz vzhodne Perzije), ki so se v 6. stoletju naselili v Panonski nižini skupaj s pridruženimi Slovani.¹⁶ Konstantin Porfirogenet je tako v 10. stoletju imel Atila za kralja Avarov, enačenje Hunov in Avarov pa je prisotno tudi v salzburškem *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* s konca 9. stoletja.¹⁷ Manj verjetna je po našem mnenju teza J. Kelemnine, da je šlo za pojmovne povezave med Huni, Vandali in Slovani (nemško: *Wandalen – Wenden*).¹⁸

Do špekulacij o hunsko-avarski etnogenezi je prihajalo še stoletja kasneje v zvezi z Rezijani. Sredi 19. stoletja je Peter Zimolo, advokat in doktor prava iz Gemone, razširil med njimi razlago, da izvirajo od nekega moža iz Atilovega spremstva, ki se je tod naselil.¹⁹ Podobno hipotezo, da so Rezijani potomci Avarov, ki so se ustalili ob langobardskem limesu, so pozneje zagovarjali Baudouin de Courtenay, Davorin Trstenjak, Ljudmil Hauptman in nemški antropolog Franz Tappeiner.²⁰

Slovensko izročilo o Atilovem rojstvu pripoveduje, da se je otrok rodil iz zveze kraljične in psa; v tem pogledu se navezuje na zapise v srednjeveških italijanskih kronikah:

Po Tolminskem in po Benečiji se pripoveduje, da je živel nekdanj kralj, ki je imel tako lepo bčeri, da se je sam v njo zaljubil. Zato je ni privoščil nobenemu moškemu in skrival jo je vedno pred mladimi vitezi. Kadar je z doma odpotoval, zaprl jo je v samotno, nepristopno izbo. Ali bčeri je bilo silno dolgčas in zato je očeta prosila, naj jej dovoli vsaj malega psička za tovariša. Kralj je uslišal njeno prošnjo. Ali kmalu je bči zanosila in rodila strašno bitje, ki je bilo pol pes, pol človek. Zato je dobilo ime "Pes-Marko". Ko je ta dorastel, divjal je strašno nad Slovenci in jih preganjal kakor divjo zverino.²¹

Podobno, a estetsko in literarno še bolj izdelano varianto je zapisal M. Matičetov v Rezijski, le da tu nastopajo tri kraljeve hčerke, ki jim ciganka ali astrolog napove nesrečo. Ena od njih rodi s psom sina, ki najprej osvoji ozemlje okoli Akvileje in Vidma, nato pa napade Rim, vendar ga tam ubijejo. Njegovo ime je bilo *Átula, fladželon děon*.²² Več sorodnih variant poznamo tudi iz Istre.²³

Nekoliko se razlikuje slovenski zapis iz Pliberka na Koroškem: v njem je kraljični nosečnost prerokovala "žark-žena", njen psoglavi sin pa je odšel daleč na jug, prek

¹⁵ Vidossich, op. cit., str. 1026.

¹⁶ Hans Werner Haussig, *Theophylakts Exkurs über die skytischen Völker*, Byzantion 23 (1953), str. 275 s.

¹⁷ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb 1994; Peter Štih, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum po Kosovi* izdaji iz leta 1936, *Zgodovinski časopis* 1993, št. 3, str. 393.

¹⁸ Kelemina, op. cit., str. 22.

¹⁹ *Die Slaven in Thale Resia*, Barth. Kopitars kleinere Schriften, Hrsgb. v. Fr. Miklosich, Erster Theil, Wien 1857, str. 327.

²⁰ France Bezljaj, Baudouin de Courtenay, *Trinkov zbornik*, Trst 1946, str. 114-115.

²¹ Simon Rutar, *Knez Pes-Marko*, *Ljubljanski Zvon* 1883, št. 4, str. 252-253. Istrsko varianto omenja Bošković-Stulli, op. cit., str. 194.

²² Matičetov, *Note*, str. 239-243.

²³ Vidossich, op. cit., str. 1035-1036 (št. VI); Bošković-Stulli, op. cit., str. 126-128 (št. 88-92); Matičetov, *Attila ...*, str. 117; Nada Morato, *Preteklost Kort v luči njenih ljudi. Legende, zgodovinske pripovedke in spominske pripovedi*, *Annales* 1991, str. 246.

sedmerih rek in sedmerih gorá, čez Gnilo morje do dežele, kjer so živela njemu enaka bitja. Postal je njihov vladar, zbral vojsko in z njo razdejal svoje rodno mesto.²⁴

Po mnenju J. Kelemine izhaja motiv Atilovega rojstva iz izročila o *pulicanu*, sinu psa in neke nekrščanske ženske iz Kapadokije.²⁵ Pripomniti pa je treba, da je pripisovanje pasjih značilnosti Atili in Hunom zagotovo izviralo iz še mnogo starejšega evropskega izročila, saj se zapisi o kinkofalnih bitjih pojavljajo že vsaj od Ktesiasa dalje (5.-4. stol. pr. n. št.). M. Matičetov je opozoril na staroturške in mongolske paralele zgodbe o *pulicanu*. Tako so npr. kitajski kronisti v 5. stoletju pripisovali izvor Ujgurov potomstvu volka in hčerke enega od hunskih poglavarjev.²⁶ Če so Huni prinesli v Evropo mit o svojem totemističnem volčjem zaščitniku, kakršnega so poznala mnoga azijska stepska ljudstva, se je to izročilo zlahka navezalo na starejše evropske predstave.

Da je do takšnih povezav in zamenjav prihajalo tudi še mnogo pozneje, kaže primer "Psa Marka" iz zgornjega zapisa. Ugotovljeno je bilo, da je bil to vzdevek resnične zgodovinske osebe, vojaškega poveljnika v fevdalni službi na Slovenskem v začetku 16. stoletja.²⁷ Kljub temu ali prav zato so se okoli njega spletli starejši pripovedni motivi iz Atilove življenjske zgodbe. Ime "Psa Marka" je bilo znano tudi Istranom.²⁸ Z odkritjem njegove prave identitete pa je bila prepričljivo zavržena hipoteza, ki jo je ponudil S. Rutar, da so Slovenci tako imenovali beneško republiko, le da so leva sv. Marka spremenili v psa.²⁹

Očitno torej problematika kinkofalov še zdaleč ni preprosta in enoplastna. Nekatere njihove lastnosti bi bilo mogoče razložiti kot naivno interpretirane posebnosti mongolidnih konjeniških ljudstev, ki so se v stoletjih naseljevala na Panonski nižini. V vzhodni Sloveniji je bilo o psoglavcih razširjeno izročilo, da so pregnjali, mučili in pobijali zlasti kristjane in uživali njihovo meso in kri. Bili so nizke in čokate postave, le usta so imeli podolgovata kot psi. Njihova bivališča in svetišča so bila onkraj reke Mure. Na Gorenjskem so o njih pripovedovali, da so imeli pasje glave in so med bojem po pasje lajali. Po drugih opisih so se njihove pasje lastnosti kazale tudi v tem, da so že na daleč zavohali kristjana in da niso mogli dvigniti glav, temveč so imeli oči vedno obrnjene k tlom. Oboroženi so bili s sulicami.³⁰ Po nekaterih variantah so imeli psoglavci okó sredi čela,³¹ kar jih povezuje z likom Polifema. Zanimivo je, da na Slovenskem ni bilo zapisano izročilo o psoglavem kralju, ki skriva svoj živalski videz in kaznuje vse tiste, ki bi ga lahko izdali. Nekaj takšnih primerov z vzhodne jadranske obale je objavila M. Bošković-Stulli.³² Ugotovila je, da se v tem izročilu (o dolgih ušesih vladarja Midasa, znanem že iz antične grške in rimske književnosti) poleg

²⁴ Josip Šašel, Spomin na Virunum, Časopis za zgodovino in narodopisje 1920-21, str. 40-41.

²⁵ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930, str. 28.

²⁶ Matičetov, Attila ..., str. 121 (cit. po: L. P. Potapov, Geroičeskij epos altajcev, Sovetskaia etnografija 1949, št. 1, str. 122).

²⁷ Sergij Vilfan, Pes Marko, Slovenski etnograf 1955, str. 145-151.

²⁸ Bošković-Stulli, op. cit., str. 194.

²⁹ Rutar, op. cit.

³⁰ Zmago Šmitek, Klic daljnih svetov, Ljubljana 1986, str. 17-18 (z navedbo uporabljenih virov).

³¹ Ibid., Maily, op. cit., str. 69 (št. 18); za Istro glej tudi Bošković-Stulli, op. cit., str. 126-127 (št. 87, 91).

³² Maja Bošković-Stulli, Narodna predaja o vladarevoji tajni, Institut za narodnu umjetnost - Zagreb, Posebna izdanja, knj. 1, Zagreb 1967, str. 254, 265 (št. 159, 184, 185).

psoglavcev pojavlja tudi lik Atila.³³ Svojevrsten je tudi zapis iz Istre, ki psoglavega Atilo prikazuje kot morilca svojega deda (Ojdplov motiv).³⁴

Zgornji primeri nas opozarjajo, da izročila o psoglavcih in Atilovega lika ne smemo vselej kar avtomatično povezovati s "hunskim ciklusom". Da pa je v nekaterih primerih (tudi pri nas) ta zveza zagotovo obstajala, dokazuje dolenska povedka o deklici in psoglavcih, ki jo poznamo iz zapisa J. Jurčiča. Zgodba se začne s tem, da psoglavci ujamejo dekle, jo odvedejo s sabo in jo zaprejo v grad brez vrat. S pomočjo nekega starca pobegne skozi lino v stolpu, dvanajst psoglavcev pa jo zasleduje vse do očetove kovačnice. Tedaj pride do dramatičnega razpleta, ki ga bomo podrobneje razčlenili:

...Vrata so bila zaprta, okno z železno mrežo prepreženo, zato ni mogla noter. Dolgo je klicala ter klicala, pa očeta ni bilo in je že mislila pred kovačnico na klopi zaspati. Kar ji na misel pride, morda bi me zasledili Psoglavci in še buje bi mi bilo. Zato premišlja, kako bi noter prišla. Nazadnje ji v glavo pride, da labko navadno (= vodno, op. Z. Š.) kolo sname in pri luknji pride v kovačnico in res tako stori. Komaj se notri oddahne in luč naredi, kar zasliši zunaj Psoglavce govoriti. Po sledu so bili za njo prišli. Brž podpre vrata še bolj z železom, zasloni okno, v roke pa vzame široko sekiro, ki jo je bil oče ravno prejšnji dan naredil in se vstopi k lini, skozi katero je bila sama noter prišla. Kmalu izvohajo Psoglavci to luknjo in eden prikaže pasjo glavo v kovačnico. Deklica mahne in mu jo odbije. Potem ga potegne popolnoma noter. Drugi so menili, da je sam zlezal in pokazal se je še eden in zopet eden skozi luknjo, kateremu je vsakemu tako primerila, kakor prvemu.

*Ko je drugo jutro oče kovač žalosten prišel domov, našel je bčer in na kupu v kovačnici dvanajst Psoglavcev, ki jih je bčer pobila.*³⁵

Psoglavska ugrabitev dekleta, jetništvo, pobeg skupaj z zapornikom, nočno potovanje in zasledovanje psoglavcev so tudi jedro koroške slovenske tradicije o Miklovi Zali.³⁶ V nekaterih kasnejših variantah so psoglavce zamenjali Turki.

D. J. Ward je opozoril na podobnost teh slovenskih inačic s starogermanskim izročilom o Waltherju, zapisanim v fragmentih srednjevisokonemške *Waltharilied*, v norveški *Thidreks sagi* in v latinskem epu iz 9. stoletja, *Waltharius, manu fortis*.³⁷ Dogajanje je v vseh treh primerih postavljeno na Atilov dvor, kjer živi kot talca princ Walther in princesa Hiltgunt (Hildegund). Mladi in zaljubljeni par se odloči za pobeg domov z delom Atilovega zaklada. Zasleduje ju Atilov vazal Hagen z enajstimi hunskimi vojščaki (*Thidreks saga*) ali z dvanajstimi frankovskimi ali burgundskimi vitezi (kasnejša varianta, v *Waltharilied* in v epu *Waltharius*). Na ozkem skalnatem prelazu v Vogezih Walther v boju izloči enega za drugim vse zasledovalce in se reši (*Waltharius*). Z omenjenim germanskim izročilom se ujemajo bistveni elementi zgodbe o deklici in

³³ Ibid., str. 230, 265 (št. 96, 186, 187).

³⁴ Bošković-Stulli, Istarske narodne priče, str. 194.

³⁵ Josip Jurčič, Deklica in psoglavci, Slovenski glasnik 1865, str. 239-240.

³⁶ Kelemina, Bajke ..., str. 363-364 (št. 252).

³⁷ Donald J. Ward, Attila, King of the Huns in Narrative Lore, v: Franz H. Bäuml and Marianna D. Birnbaum (ed.), Attila, The Man and His Image, Budapest 1993, str. 41-42.

psoglavcih: beg zaslužnjene ženske, dvanajstero preganjalcev in njihov krvavi konec. V naši povedki je ozek skalnati prehod, prek katerega so sovražniki lahko stopali le posamič, nadomestila tesna odprtina pri vodnem kolesu, kar nam daje vpogled v postopke pravljične metaforike. D. J. Ward je označil slovenske inačice o begu iz psoglavskega (Atilovega) ujetništva in o poboju zasledovalcev za izrazito arhaične. Zapisal je celo tezo, da morebiti predstavljajo stopnjo pred prvimi srednjeveškimi literarnimi obravnavami Waltherjeve zgodbe in torej segajo še v čas pred devetimi stoletjem.³⁸ Da je bilo opevanje Waltherjevih junaških dejanj razširjeno tudi v naših krajih, dokazujejo ljudske pesmi "Kralj Matjaž v turški ječi" in "Zajeta brat in sestra ubežita domov".³⁹ Dogajanje je sicer postavljeno v turško okolje, a so kljub temu jasno prepoznavne osnovne sestavine Waltherjeve zgodbe: Marjetica, hči turškega cesarja, upijani Turke (Hune) in svojega očeta (Atila), z Matjažem zajašeta konje, otovorjene z zlatom in srebrom in dosežeta Donavo. Turki ju zasledujejo, vendar srečno prečkata reko, potem ko Marjetica vrže vanjo svoj zlati prstan. Sledi prihod na domači dvor in poroka.

Zanimivo je, da je ukrajinski folklorist Zenon Kuzelja že pred devetdesetimi leti iskal nemške paralele naši baladi o kralju Matjažu v turški ječi, vendar jih je spregledal.⁴⁰ Zanimal ga je predvsem motiv jetnika, ki ga osvoboditi kraljeva hči, zato tudi ni bil posebej pozoren na ep o Waltherju. Podrobneje se je posvetil le poljskemu nadaljevanju Waltherja, ki pa ga je Ivan Grafenauer označil za nezdržljivega z našim "baladno-pripovednim krogom".⁴¹ Grafenauer, ki je kljub vsemu preveč zaupal Kuzeljevim zaključkom, se z Waltherjevim ciklusom tako ni ukvarjal in ga je le bežno omenil v eni od opomb.⁴²

Da germanski "hunski ciklus" na Slovenskem ni bil zastopan samo z epizodo o Waltherju, kaže pripoved o možu, ki je s kamenjem zasul vhod v votlino, v katero so vstopili psoglavci.⁴³ Ta motiv lahko povežemo z odlomkom *Thidreks sage*, ki opisuje, kako je Aldrian z zvijačo zvalil ostarelega Atila v Sigurdovo votlino – zakladnico, ga tam zaprl in izstradal do smrti.⁴⁴

Soglasna sodba o izredni Atilovi okrutnosti, ki jo pozna evropsko ljudsko izročilo (z delno izjemo madžarskega), je v ostrem nasprotju z ljubkovalnim vzhodnogotskim vzdevkom Atila – "očka". Že v *Apokalipsi* Efraema Sirijskega iz 7. stoletja je zapisano, da naj bi bili hunski vojščaki jedli meso otrok in pili kri umorjenih žensk.⁴⁵ Podobno jih prikazuje tudi naše ljudsko izročilo. Ujetnike naj bi bili pitali in jih kasneje pojedli. Silili so jih, da so z višine skakali na tla, kamor so nastavili nože, ali pa so ponoči med spanjem nanje spustili brano in jih tako umorili.⁴⁶ Po eni od slovenskih pripovedi naj

³⁸ Op. cit., str. 41–42.

³⁹ Karol Štrekelj, Slovenske narodne pesmi I, v Ljubljani 1895–1898, str. 24–31, 153–154 (št. 9–10, 15).

⁴⁰ Zenon Kuzelja, Ugorskyj korol' Matvij Korvin v slavjanskij ustnij slovesnosty, U L'vovi 1906, str. 115 (64).

⁴¹ Kuzelja, op. cit., str. 114 (63). Ivan Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, Slovenski etnograf 1951, str. 208–209.

⁴² Grafenauer, op. cit., str. 208.

⁴³ Janez Trdina, Spisi II, v Ljubljani 1904, str. 51–52.

⁴⁴ Die Geschichte Thidreks von Bern, Thule, Altnordische Dichtung und Prosa (Hrsg. v. Felix Niedner), Bd. 22, Jena 1924, str. 444–446.

⁴⁵ Otto J. Maenchen-Helfen, Die Welt der Hunnen, Wien–Köln–Graz 1978, str. 156.

⁴⁶ Kelemina, Bajke ..., str. 334 (št. 241).

bi bil hunski vladar napadal in ropal romarje, kristjane pa mučil in jih spuščal v "vodnjake iz samih nožev".⁴⁷

Atila naj bi bil zavzel in porušil mesto Virunum na Koroškem, Virje pri Stični ter utrdbo Metulum.⁴⁸ Neuspešno pa naj bi bilo psoglavsko (hunsko?) obleganje Landarske jame, kamor se je s svojimi podaniki zatekla slovenska kraljica iz Nadiške doline. Zgodba pripoveduje, da so jo sovražniki tam hoteli izstradati, pa jim je prek strmine vrgla zadnji meh žita s sporočilom, da ima še neizčrpne zaloge, ki jih dobiva po skrivnem podzemskem hodniku.⁴⁹ Izpričana je varianta iz Istre, da so obleganci zavalili Atili prek obzidja volovski meh, napolnjen s pšeničnim zrnjem.⁵⁰ Enak motiv, prestavljen v slovensko fevdalno okolje, poznamo iz izročila o obleganju Predjamskega gradu in o turškem poskusu zasedbe Štanjela.⁵¹ O nekaterih vaseh v slovenski Istri so pripovedovali, da so se izognile Atilovemu napadu tako, da so domačini po tleh razlili gnojnico ali pa razglasili, da se tod širi kuga.⁵² Na Slovenskem je bil znan tudi znameniti izrek, da trava ni več ozelenela tam, kamor je udarilo kopito hunskega konja.⁵³ Zapis ustnega pričevanja iz leta 1955, objavljen šele nedavno, pa govori o vdoru Atilove vojske v Furlanijo ter o kugi in lakoti, ki sta jo spremljali. Huni naj bi se bili utaborili ob reki Idriji, se oskrbeli s hrano in pripravljali nov napad, vendar jim "gozdni duh" ni dal ukaza za pohod, kasneje pa jim je načrt preprečila Atilova smrt.⁵⁴ Živo izročilo o Atilovih rušenjih se je ohranilo zlasti v Istri, pri čemer so opazne nekatere povezave z italijanskimi svetniškimi legendami.⁵⁵

Ljudska domišljija je videla Atilov grad na hribčku pri Kapeli, nedaleč od Radgone, kjer so ostanki poznosrednjeveške utrdbe.⁵⁶ Takšno mnenje se je okrepilo po zaslugi A. Krempla, ki je v svoji Zgodovini (1845) poročal o odkritju Atilovega kamna z napisom iz leta 442 in o najdbah nenavadno velikih kosti.⁵⁷ Podobne romantične mistifikacije poznamo v istem času tudi drugod, npr. na Madžarskem, v zvezi z Atilovim grobom.⁵⁸ Zaradi Kremplove omembe, da je izročilo o gradu v njegovem času že obstajalo, lahko sklepamo, da je starejše od sredine 19. stoletja. Pripoveduje o tem, da je bil grad napravljen iz lesa in da je v njem najprej prebival grof Kocijan. V svoji spalnici je imel skrit izhod, skozi katerega je pobegnil vedno, kadar ga je ogrožal Atila. Hunski vladar pa se je skrival v bližini in neko noč pridrvel v grad: grofovo posteljo je našel še toplo, zato je natančno preiskal prostore in grofa v njegovem

⁴⁷ Klemenčič, op. cit.

⁴⁸ Šašel, op. cit.; Josip Jurčič, Zbrani spisi I, V Ljubljani 1919, str. 98-99; Matija Marinček, Bloški zvon in Bloke, Vrtec 1931-32, št. 8, platnice.

⁴⁹ Carlo Podrecca, Slavia italiana, Cividale 1884, str. 7-8; Isti, Le vicinie, Cividale 1887, str. 22-23; Simon Rutar, Književna poročila VII (Slavia italiana, Le vicinie), Ljubljanski zvon 1889, str. 362; Mailly, op. cit., str. 171 (št. 143/III). Glej tudi kritične opombe M. Matičetova (Mailly, str. 244).

⁵⁰ Bošković-Stulli, Istarske narodne priče, str. 128-129 (št. 95).

⁵¹ Mailly, op. cit., str. 239.

⁵² Morato, str. 246.

⁵³ Josip Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, V Ljubljani 1884, str. 1.

⁵⁴ Pavel Medvešček, Na rdečem oblaku vinograd rase. Pravce n' štorje od Matajurja do Korade, Ljubljana 1990, str. 149 (št. 80).

⁵⁵ Vidossich, op. cit., str. 1028-1030 (št. I); Bošković-Stulli, Istarske narodne priče, str. 129 (št. 98).

⁵⁶ Josip Pajek, op. cit., str. I; S. Pahič, Zgornji Kocjan, Varstvo spomenikov 1989, str. 260 ss.

⁵⁷ Anton Krempel, Dogodivšine štajerske zemle, Gradec 1845, str. 55.

⁵⁸ Bóna, op. cit., str. 205.

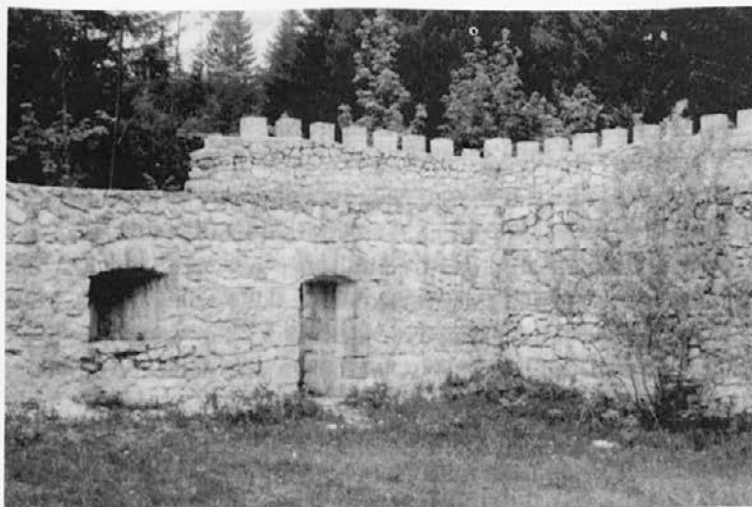


Foto Marko Freljh 1988

Lanišče nad Kalcami pri Logatcu: rimski stolp, povezan s krajevnim ljudskim izročilom o Atili ("Atilov grad").

zatočišču ubil. S tega gradu je nato vladal vse do smrti.⁵⁹ O Atilovi pretkanosti so pripovedovali tudi, da je konja podkoval narobe, da ga sovražniki ne bi mogli izslediti.⁶⁰ Po drugih lokalnih tradicijah je bil Atilov grad pri kapeli sv. Roka pri Ptujju⁶¹, na hribu Kašlerju v slovenski Istri⁶² in na Lanišču nad Kalcami pri Logatcu. Atila naj bi bil tedaj tudi obzidal Logatec z "ajdovskim zidom", ki so ga morali pod hudo prisilo zgraditi njegovi ujetniki in podložniki.⁶³ Po drugi varianti so to obrambno črto postavili domačini, da bi se zaščitili pred Atilovimi napadi.⁶⁴ Tudi stari Planinski grad so po mnenju tamkajšnjih prebivalcev sezidali Huni.⁶⁵ Bivališče "Psa Marka" pa naj bi bilo po pripovedovanju na Visokem gradu pri Kostanjevici.⁶⁶

Pravkar omenjena zgodba o grofu Kocijanu je zanimiva zato, ker govori o lesenem bivališču, kakršno je po Priskovem poročilu resnično obstajalo nekje v Panonski nižini. Motiv Atilove nasilne vselitve v Kocijanov grad pa ima morebiti paralelo v srednjeveških kronikah, ki so črpale iz *Svetovne kronike* sirskega avtorja Malalasa iz 6. stoletja. Odlomek tega besedila namreč opisuje, da je Atila poslal rimskemu cesarju odposlanca s sporočilom, naj mu pripravi svoje palače, da se bo v nje naselil.⁶⁷

Malalasova kronika je pomembna tudi zato, ker omenja, enako kot Priskus, naravni vzrok Atilove smrti (zadušitev med spanjem zaradi močne krvavitve iz nosa). Dodaja pa, da so nevesto, s katero je Atila prebil zadnjo noč, kasneje obtožili za umor.⁶⁸ Ta

⁵⁹ Mejaš, Nekaj o kralju Atilu, Popotnik 1884, št. 9, str. 140-141.

⁶⁰ Klemenčič, op. cit. Ta ukana je omenjena tudi v inačici Kralj Matjaž v turški ječi (SNP I, št. 9, 10).

⁶¹ Ansätze zu einer Attila-Sage in den Umgebung von Pettau, Laibacher Schulzeitung 1889, št. 1, str. 6-8; Kaj si pripovedujejo o griču sv. Roka, Vrtec 1900, str. 103; A. Vogrinec, Pravljica o kralju Atili, Slovenski gospodar 1903, št. 52, Božična priloga, str. 3-4.

⁶² Morato, str. 246.

⁶³ Franc Mihevc, Spomini logaškega vedeža, tipkopis (za podatek se zahvaljujem kolegu Marku Frelihu).

⁶⁴ Marko Freljh, terenski zapiski, sporočilo avtorja.

⁶⁵ Janko Orožen, Gradovi in graščine v narodnem izročilu, Celje 1936, str. 220.

⁶⁶ Janez Trdina, Bajke in povesti o Gorjancih, Ljubljanski Zvon 1882, str. 252-253.

⁶⁷ Julius Morávcik, Attilas Tod in Geschichte und Sage, Körösi Csoma Archiv, Bd. 2 (1926), št. 1-2, str. 93.

⁶⁸ Ibid., str. 92.

verzija je prek bizantinskih in južnoslovanskih priredb lahko dosegla tudi naše ozemlje. In res najdemo na Koprskem pripoved, da je Atila usmrtila neka ženska tako, da mu je odsekala glavo.⁶⁹ V obrnjenih vlogah se ta motiv pojavlja na Krasu: Atila naj bi bil dvakrat poročen in naj bi ubil obe svoji ženi.⁷⁰ Bizantinsko poreklo pa ima po Morávcsiku tudi izročilo o Atilovi smrti pred Rimom, bodisi na nenasilen način (kot pri Prisku) bodisi v boju med obleganjem mesta. Njegovi vojaki naj bi potem truplo prenesli na Ogrsko in ga tam pokopali.⁷¹ Tudi med slovenskimi variantami nekatere omenjajo, da je bil Atila ubit v Rimu⁷² ali da je preminil pri povratku z enega svojih vojaških pohodov.⁷³ Nenavadna je zgodba iz slovenske Istre, da je Atila padel s konja na spolzki cesti, ki jo je z oljem polil eden njegovih ujetnikov.⁷⁴ Ena sama pripoved omenja smrt zgodaj zjutraj po nenadni bolezni⁷⁵ in tako sledi izvirnemu Priskovemu poročilu. Hrvaško izročilo iz Istre je glede tega še izčrpnije: smrt naj bi nastopila ponoči med svatbo stodvajsetletnega Atila z mlado nevesto.⁷⁶ V Istri se pojavlja tudi kontaminacija z motivom Davida in Golijata: Atila naj bi bil namreč premagal pastirček s palico in pračo.⁷⁷ Zato pa je slovensko izročilo zgovornejše glede kraja in načina pokopa. Truplo z vso bojno opremo naj bi zagrebli v temni noči brez prič.⁷⁸ V Števerjanu so zapisali razlago, ki je najbližja zgodovinskemu poročilu, da so Atilo pokopali štirje vojaki, ki so jih po vrnitvi v tabor umorili, da bi grob z dragocenostmi vred ostal neznan.⁷⁹ Po drugi varianti naj bi bil Atila pokopan v veliki, verjetno naravni gomili v Tolminu, v zlati, srebrni in železni krsti.⁸⁰ O treh kovinskih krstih in pokončanju pogrebcev govori tudi izročilo iz vzhodne Slovenije, grob pa naj bi bil ležal med rekama Muro in Dravo.⁸¹ Tudi na skrajnem zahodnem koncu Slovenije je bila znana podobna lokacija: pri vodnjaku na hribu nad dvema rekama.⁸² V slovenski Istri je bilo znano, da leži Atilova zlata krsta "tam, kjer se vode združijo v vodo".⁸³ Po vzhodnoslovenski verziji je Atilov grob med gabroma ali tremi hrasti pri Kapeli, kjer je stal njegov grad.⁸⁴ Zgodba o treh hrastih ima še nadaljnjo izpeljavo, po kateri naj bi bila nad Atilovim grobom postavljena kapela na treh stebrih.⁸⁵ Logika te ideje je jasna: trije stebri so tri drevesna debla, kapelica pa predstavlja krščansko transformacijo drevesne krošnje. Kot bomo videli pozneje, nastane iz tega tudi motiv Atilovega pokopa v cerkveni grobnici.

⁶⁹ Morato, str. 246.

⁷⁰ Dušica Kunaver, *Legenda o Krasu*, Radovljica 1993, str. 57.

⁷¹ Morávcsik, str. 97-101.

⁷² Matičetov, *Note*, str. 242.

⁷³ *Zbornik Šentviške planote, Šentviška gora 1992*, str. 110-111.

⁷⁴ Morato, str. 246.

⁷⁵ Medvešček, *op. cit.*, str. 149-150 (št. 80).

⁷⁶ Bošković-Stulli, *Istarske narodne priče*, str. 130 (št. 100).

⁷⁷ *Ibid.*, str. 126-127 (št. 88, 89), 194; Matičetov, *Atilla ...*, str. 117.

⁷⁸ Medvešček, *op. cit.*, str. 150.

⁷⁹ Drago Svolfšak, *Arheološka skupina, v: Tabor "Brda 88", Gorica 1989*, str. 12 ss. Primerjaj tudi Morato, str. 246.

⁸⁰ Timotej Knific, *Hunski sledovi v Sloveniji?*, Ptujski arheološki zbornik, Ptuj 1993, str. 522.

⁸¹ Mejaš, *op. cit.*

⁸² *Zbornik Šentviške planote*, str. 110-111.

⁸³ Morato, str. 246.

⁸⁴ Klemenčič, *op. cit.*; Vogrinec, *op. cit.*

⁸⁵ Pajek, *op. cit.*

Simboliko Atilovega groba je mogoče pravilno razumeti le v povezavi z arhetipom gore ali drevesa kot kozmične osi stvarstva. Grob umrlega je bil v številnih kulturah postavljen kot *tumulus* in s tem kot model svetovne gore (glej npr. evropsko izročilo o svetovni ali kristalni gori ter o steklenem grobu in stekleni krsti).⁸⁶ Svetovna gora torej predstavlja središče sveta in bivališče duš in je imela po prvotnem naziranju tri stopnje, ki so bile v skladu z idejo tridelnega potovanja duše v onstranstvo. Te tri etape so simbolizirale tudi kovine zlato, srebro in baker.

Enak kozmološki pomen ima tudi ideja o treh "kovinskih drevesih" na svetovni gori, na katerih rastejo zlata, srebrna in bakrena jabolka, ali o treh vodnjakih ali kotlih iz istih kovin, v katerih se po starem evropskem izročilu pozlati, posrebrni in pobakri človek kot mikrokozmos svetovne gore. Tudi v nekaterih slovenskih ljudskih pripovedih so tri Atilove krste zamenjali v grobnici trije sodi, od katerih je bil prvi napolnjen z bakrom, drugi s srebrom in tretji z zlatom.⁸⁷ Tako drevesa kot vodnjaki ali "sodi" so locirani v prepovedanem, smrtnikom nedosegljivem območju svetovne gore ali kraljevske palače, ki stoji na njenem vrhu.

Če si sedaj ponovno ogledamo slovenske variante izročila o Atilovem grobu, lahko ugotovimo, da se v vseh primerih, pa naj gre za gomilo, kovinske krste (kjer je baker nadomestilo železo), za vodnjak ali tri drevesa, srečamo z isto predstavo o središču sveta in zagrobnem življenju. Zgovoren je še zlasti opis groba "pri vodnjaku na hribu nad dvema rekama" (glej zgoraj!), ki tako kot grob "med Muro in Dravo" simbolizira kozmično goro, ki jo z vseh strani obliva voda (po indoevropski mitologiji bodisi Praocean ali jezero, v katero se stekata dve reki). V bistvu je torej motivni kompleks Atilovega groba le profanacija predkrščanskega mita o deželi umrlih.

Pradavno predstavo o svetovni gori z bivališčem pokojnikov je v zgodnjekrščanski Evropi nadomestila ideja o raju, ležečem na najvišji gori sveta. Na metafizični ravni je bil simbol raja "Novi Jeruzalem", na zemeljski pa je rajski vodnjak življenja simboliziral obredni kelih, drevo življenja pa Kristusov križ. Štiri reke sveta, ki izvirajo v raj, so v eksegetski alegorizaciji predstavljale evangelije, ki širijo odrešenje po vsem svetu. Tudi Kristusov grob so v poznoantični in zgodnjekrščanski umetnosti upodabljali podobno kot vodnjak življenja v obliki okroglega ali poligonalnega svetišča. Arhitektura takšnega imaginarnega svetišča je npr. predstavljena na zunanjsčini mašnega keliha z lokacije Fejð (Nacionalni muzej København): njegovi stebri so v celoti sestavljeni iz prepletene rastlinske ornamentike. V dekoraciji Lebuinusovega keliha (Nadškofijski muzej Utrecht) kapiteli stebrov z akantovim listjem podpirajo friz z bogatim rastlinskim ornamentom⁸⁸. To pa je tudi vezni člen, ki lahko pojasni zvezo med našimi barbarskimi mitološkimi drevesi in krščanskimi "stebri s kapelico".

Ko so se pod vplivom krščanstva sesule stare kozmološke predstave in se zameglilo bistvo sporočila o mitoloških drevesih, vodnjakih in krstah, so se s temi motivi začele povezovati zgodbe o zakladih.⁸⁹ Tako najdemo npr. v Istri izročilo o zlatu, ležečem

⁸⁶ O. Huth, *Der Glasberg, Symbolon, Jahrbuch für Symbolforschung*, Bd. 2, Basel-Stuttgart, b. I., str. 15-31.

⁸⁷ *Ansätze zu einer Attila-Sage ...*

⁸⁸ Egon Wamers, "Pyxides imaginatae". Zur Ikonographie und Funktion karolingischer Silberbecher, *Germania* 1991, 1. Halbband, str. 97-152.

⁸⁹ Glej npr. furlansko izročilo o "zlatem vodnjaku", Maily, op. cit., št. 143/II.

pod koreninami zimzelenega hrasta.⁹⁰ Mailly pa omenja s slovenskega ozemlja "ob podnožju Triglava" iskanje zaklada s pomočjo bele omele, zimzelene rastline, ki posebno pogosto raste na hrastih.⁹¹

Za razliko od istrskega in furlanskega izročila, da so zaklad zakopali domačini ob vdoru Atilove vojske⁹², se je na Slovenskem ideja zaklada pogosto povezovala prav z Atilovim grobom. Po Atilovi smrti naj bi prišlo med vojščaki do spopada za njegov zaklad, pri tem pa so jim prebivalci ob reki Idriji zaplenili "zlato kozo".⁹³ V literarizirani obliki je bilo zapisano izročilo o cerkvi, "ki se je pogreznila takrat, ko so v njeno cerkveno grobnico položili zlato krsto poganskega kralja Atila. Na kraljevi zlati krsti ležita zlata kraljevska krona in zlata sablja ... Za kraljevo grobnico pa je kraljeva zakladnica; v njej so tri velike kadi suhega zlata in čistega srebra."⁹⁴ Številna ledinska imena in arheološka najdišča, ki so jim nadeli ime Atile ali Hunov, dokazujejo, kako živo je bilo to izročilo še vse do začetka dvajsetega stoletja.⁹⁵ Obstajajo še žive priče dogodkov, ko so se domačini sami lotevali izkopavanj "Atilovega groba". Prva poročila kronistov o takšnih akcijah pa datirajo že v 16. stoletje.⁹⁶ Nekatere antropomorfne reliefe iz antičnega in srednjeveškega obdobja, vzdane v stene cerkva ali na portalih (Celje, Idrija, Istra) so imeli za Atilove portrete.⁹⁷

V slovenskem in evropskem izročilu je Atila predstavljal bitje, rojeno iz nenaravne zveze med človekom in živaljo. Kot mešanec je v mitološkem sistemu binarnih opozicij igral vlogo posrednika med božanskimi silami in kraljestvom demonov in pekla.⁹⁸ Po mnenju nekdanjih Slovencev se je Atilov duh podnevi pojavljal v osebi lepo oblečenega lovca, ponoči pa je v podobi hudiča ali v družbi z njim čuval zaklad in ob svojem grobu prešteval denar.⁹⁹

Problematika Atilovega pokopa pa ima širši primerjalni pomen. Kolikor je mogoče rekonstruirati potek Atilovega pogreba po poročilu sodobnika Priskusa, ki ga je povzel Jordanes, je dogajanje potekalo v osmih fazah: 1. postavitve trupla na ogled v svilenem šotoru sredi stepe, 2. ritualna tekmovanja, 3. govori in pesmi v čast pokojniku, kombinacija žalovanja in veseljačenja, 4. postavitve pogrebne gomile, 5. razkošna obredna gostija na gomili, 6. tajni pogreb trupla, ki so ga zaščitili s tremi kovinskimi pokrovi, 7. dodatek orožja in drugih predmetov v grobnico, 8. uboj pogrebcev.¹⁰⁰ O podobnosti pogrebne hunske ceremonije "strava" (Jordanes jo imenuje *stravam super tumulus eius*) z običaji pravoslavnih Slovanov ("trizna") je pisal že A. Kotljarevskij

⁹⁰ Bošković-Stulli, Istarske narodne priče, str. 135 (št. 116).

⁹¹ Mailly, op. cit., str. 108-109 (št. 57).

⁹² Npr. Bošković-Stulli, Istarske narodne priče, str. 202; Mailly, op. cit., str. 171.

⁹³ Medvešček, op. cit., str. 147 (št. 78).

⁹⁴ Jože Tomažič, Pohorske bajke, Slovenčeva knjižnica 66, Ljubljana 1943, str. 129 (Poštelski zaklad).

⁹⁵ Več takšnih primerov je zbral Timotej Knific, op. cit.

⁹⁶ Morato, str. 246 (citira izolskega kronista Tamarja).

⁹⁷ Matičetov, Attila ..., str. 117-118, 120 (tudi opomba 12 in sl. 1); Mailly, op. cit., str. 70; Bošković-Stulli, Istarske narodne priče, str. 129 (št. 99).

⁹⁸ Marianna D. Birnbaum, Attila's Renaissance in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, v: Franz H. Bäuml and Marianna D. Birnbaum (ed.), Attila. The Man and His Image, Budapest 1993, str. 87.

⁹⁹ Vogrinec, op. cit.; Klemenčič, op. cit.

¹⁰⁰ A. Gindin, Obrjad porebenija Atily (Iord. XLIX, 256-258) i "trizna" Olgi po Igorju (PVL, 6453 g.), Sovetskoe slavjanovedenie 1990, št. 2, str. 66 (za opozorilo na to razpravo se zahvaljujem kolegu Silvu Torkarju).

leta 1868, za njim pa M. Murko, V. N. Toporov, O. N. Trubačev in drugi.¹⁰¹ Podobno strukturo ima namreč žalovanje carice Olge na Igorjevem grobu v staroruski Nestorjevi kroniki (*Povest vremennyh let*). Tam je omenjeno nasutje grobne gomile, objokovanje, obilno obredno pitje in poboj Derevljanov, ki so prisostvovali pogrebu. Gostije na grobovih ali ob njih, neposredno po pogrebu ali po preteku nekaj dni, so še vedno razširjene pri Slovanih pravoslavne in grško-katoliške cerkve. Med Jordanesovim izrazom "strava" in slovanskim "trizna" pa je tudi pomemben razloček: prvi pomeni le obredne igre, borbe ali tekmovanja ali pa nagrado, ki jo je pri tem dobil zmagovalec, drugi pa pogrebni obred v celoti. Etimologija besede "strava" izhaja iz klasične grščine, pogrebne igre pa so opisane že v 23. spevu Iliade.¹⁰² O Hunih imamo poročilo armenskega kronista Movsesa Dashurancija, da so na grobovih igrali na piščali in bobne, si vrezovali rane po telesu in se spopadali — mož proti možu in skupina proti skupini.¹⁰³ Priskus tudi omenja, da so si v znak žalovanja odrezali čop las, kar je bil srednjeazijski običaj, ki ga dokumentirajo tudi arheološke najdbe v skitskih in hunskih grobovih na Altaju in v Mongoliji.¹⁰⁴ Kitajski opisi vzhodnoturških obredov pokopa se ujemajo z Jordanesovim podatkom, da so Huni okoli Atilovega pogrebnega šotora uprizorili slovesno predstavo tako, da so v diru jahali okoli tega mesta.

Splošna evrazijska dediščina je tudi izročilo o pokopu vladarja v treh kovinskih krstah. Razširjeno je po vsem stepskem pasu od Kitajske in Mongolije do Panonske nižine. Madžarski raziskovalci menijo, da so pripovedi o takšnem pokopu prinesli Madžari z Vzhoda, bodisi neposredno ali pa po prevzemu od ljudstev, ki so to izročilo poznala.¹⁰⁵ Navedena teza je neprepričljiva, saj smo pokazali, da so legende o Atilovem grobu tesno povezane z arhetipom svetovne gore (kot bivališčem umrlih), ta pa je bil razširjen v Evropi že zdavnaj pred priselitvijo Madžarov. Torej se v topografiji Atilove gomile kaže izključno mitološki, fantazijski svet naših davnih prednikov. V tem kontekstu je pomembno še dejstvo, da je bila ideja o pokopu v treh kovinskih krstah povezana z Atilovim imenom le v delu Evrope, drugod v Evraziji pa z drugimi vladarskimi osebnostmi.¹⁰⁶ To ponovno dokazuje, da gre le za arhetipsko predstavo, zlasti ker ni kakršnekoli podobne arheološke najdbe na vsem ozemlju med nekdanjo domovino Hunov in Evropo.

¹⁰¹ A. Kotljarevskij, O pogrebalnyh obyčajah jazyčeskich slavjan, Moskva 1868; Matija Murko, Stolovaní na hrobech (Das Grab als Tisch) v: Matyaš Murko, Rozpravy z oboru slovanského národopisu, Prace slovanského ústavu v Praze, Svazek XXI, V Praze 1947, str. 255; V. N. Toporov, K semantike troičnosti (slav. trizna i dr.), Etimologija 1977, Moskva 1979, str. 3-20; O. N. Trubačev, Drevnie slavjane na Dunae (južnyj flang): lingvističeskije nabljudenia, Slavjanskoe jazykoznanie, XI. Meždunarodnyj s'ezd slavistov, Moskva 1993, str. 8-9; isti, Sledy jazyčestva v slavjanskoj leksike, Slavistična revija 1958, št. 3-4, str. 219-231.

¹⁰² Podrobneje o tem: L. A. Gindin, op. cit., str. 65-67.

¹⁰³ Denis Sinor, Hun religion, v: Mircea Eliade (ed.), The Encyclopedia of Religion, Vol. 6, New York 1987, str. 532.

¹⁰⁴ Bóna, op. cit., str. 203.

¹⁰⁵ Ildikó Ecsedy, The Oriental Background of the Hungarian Tradition about "Attila's Tomb", Acta orientalia 1982, št. 1-3, str. 151.

¹⁰⁶ Ildikó Ecsedy, The Eastern Background of the Hungarian Tradition about Attila's Tomb; Lajos Bese, The Motif of the Threefold Coffin in a Mongolian Folktale, oboje v: M. Hoppal (ed.), Myth and History, Budapest 1979, str. 16-19.

Summary

The Comparative Aspects of the Slovene Folk Tradition on Attila

What makes the Slovene tradition on Attila interesting are both its typological heterogeneousness (at the crossroads of Slavic, Italian, German and Hungarian cultures) and some definitely archaic elements. Although Attila and the Huns are sometimes explicitly mentioned in Slovene folk poems and prose, they are most often obliquely referred to as "dogheads". This tradition is known to a greater or lesser degree in all parts of Slovenia, with the southwestern regions of Primorska and Inner Carniola and the northeastern regions of Styria and Pomurje leading the way as far as the number of variants and the diversity of motives are concerned. Dogheads were supposed to live on the other side of the Mura River, in the Pannonian Plain. They used to persecute and slaughter Christians, eat their meat and drink their blood. They were short and stocky, armed with spears. They supposedly had a keen sense of smell, which helped them in tracking down their prey. They always had their eyes glued to the ground, just like dogs, their lips were doglike and they barked during fighting. Since in Slovenia the notion about dogheads was mixed up with the tradition on Polyphemus and the apocalyptic prophecy about Gog and Magog, not every mention of dogheads can be automatically linked to Attila or the Huns. Although he was an outgrowth of older motives, there is proof that Marko the Dog, who appears in some Slovene legends, was a real person from the 16th century. Attila and Marko the Dog were supposedly the product of the unnatural union of a princess and a dog. Such stories, most likely brought to Slovenia by medieval Italian literature, are still widespread today in the border regions between Slovenia and Italy. In different parts of Slovenia, the story about Attila's castle, which usually stands on an archeological location, is still alive. According to the Styrian variant, Attila broke into a count's castle at night, killed him and made the castle his home. There are also stories about Attila's successful or unsuccessful sieges of fortified towns and villages, and of the ruses the natives used to save themselves from destruction. In some regions (Istria), there is a noticeable influence of Italian legends about saints.

In Slovene tales there is an interesting connection between the escape of a maiden (either in or without male company) captured by dogheads and the killing of the pursuers. D.J. Ward found in them a parallel to the old Germanic Hun Cycle (*Waltharilied*, *Waltharius*, *Tbidreks Saga*). His hypothesis has been further buttressed by some recently discovered examples whose archaic structure points to an early phase or even pre-phase of the medieval literary treatment of Walther's story.

In the Slovene tradition there are several versions of Attila's death: he was allegedly killed either during the siege of Rome or on his way back from a military campaign. According to another variant, he succumbed to a sudden illness. There is still another one about his being murdered by a woman. The body was buried in a dark night without any witnesses, the gravediggers were murdered so that the location of the grave and the treasures inside it would remain unknown. According to some Slovene versions, Attila was buried in a golden, silver and iron coffin which were stacked one inside the other.

As far as the topography of Attila's grave is concerned, according to Slovene tradition it lies either on a hill above two rivers, next to a well or between two or three trees. For the author this is the archetype of the Cosmic Mountain, which represents the center of the world and the home of the souls. According to Indo-European mythology, this mountain is surrounded by a

world-ocean or a lake into which flow two rivers. On the mountain top grow three trees with golden, silver and copper apples. The "modern" motive complex about Attila's grave is therefore only a profanation of the pre-Christian myth on the land of the dead. Thus the discussion of whether Attila was buried in three metal coffins or was just covered by three metal lids is rather pointless. The thesis of Hungarian researchers that it was the Hungarians who first brought to Europe the story of Attila's burial in three metal coffins is also unconvincing.

Because of the mention of a golden coffin and other valuables, Attila's grave has always been linked to treasure stories. Up to the present day there have been many attempts to find and dig out Attila's grave. According to Slovene tradition, Attila himself watched over the treasure at night, either as the Devil or in the Devil's company. As a mixed-blood between man and animal, Attila played in the mythological system of binary oppositions the role of mediator between heavenly forces and the kingdom of demons and hell.